KÖNYVEK

Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin: Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története. Törökbálint, Termini Egyesület, 2023, 172 p.

A 2023-as év talán egyik első kárpátaljai magyar kiadványaként vehette az olvasóközönség a kezébe azt a nagyszabású összefoglaló munkát, amelyben Beregszászi Anikó és Dudics Lakatos Katalin, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének oktatói a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés elmúlt 22 évének főbb irányvonalait és eredményeit mutatja be, illetve elemzi és összegzi a kárpátaljai magyar oktatástervezés anyanyelvoktatási koncepcióját, lehetséges módszereit, eredményességét, az oktatás szereplőinek nyelvi attitűdjeit.

A szerzőpáros már a kiadvány előszavában is hangsúlyozza, hogy a kárpátaljai magyar közösség már a tavaly február óta tartó „háború kitörése előtt is nehéz oktatáspolitikai körülmények között volt kénytelen megharcolni a napi politikai és egyéb harcait" (10. p.) az oktatási hálózat megtartásáért és az anyanyelv oktatásának megújításáért.

Már az első, az *Egy történet állomásai* címet viselő fejezet legelején kiemelik: „a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés megújításának folyamata szorosan összefügg a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetének, nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjeinek, anyanyelvi oktatásának tudományos igényű vizsgálatával, aminek kezdetei az 1990-es évek második feléig nyúlnak vissza." (12. p.) Az anyanyelvi nevelés reformjának megindulása kapcsán hangsúlyozzák, hogy az leginkább az 1995-ös ungvári Élőnyelvi Konferenciához, valamint Csernicskó Istvánnak – A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat első köteteként megjelent – A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján) című monográfiájához, a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés első koncepciójának megalkotása pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek nevéhez köthető. Kiemelik azt is, hogy az anyanyelvi nevelés megújulásának az 1990-es években egyre gyakrabban felmerülő igénye csak 2000-ben, az azóta Iskola 2000 néven ismertté vált vizsgálatok révén kapott megfelelő tudományos alátámasztást, ugyanis az eredmények erőteljesen megkérdőjelezték az addig kizárólagosan alkalmazott felcserélő (szubtraktív) szemlélet, illetve az elsősorban grammatika-központú anyanyelvoktatás hatékonyságát. Ahogyan a szerzők fogalmaznak, az „Iskola 2000 eredményei alapján fogalmazódott meg az a gondolat is, hogy kárpátaljai magyarnyelv-oktatásnak az kell legyen a célja, hogy az iskolából kikerülők nyelvhasználata automatikusan igazodjék a beszédhelyzethez", valamint hogy „az anyanyelvi oktatásnak és a pedagógusoknak szakítani kell az egynormájú szemlélettel. Iskoláinkban olyan tanterveket, tankönyveket kell alkalmazni, amelyek részletesen foglalkoznak a kárpátaljai magyar nyelvhasználat értékeivel, sajátosságaival, és segítenek használati körük meghatározásában, ám a választást a tanulóra, a nyelvhasználó kommunikatív kompetenciájára bízzák". (24. p.) A 2000-es évek elején megindult tudományos vizsgálatok eredményeit alapul véve 2005-ben elkészült az új, immár hozzáadó (additív) szemléletet érvényesítő tanterv, s megindult az ehhez kapcsolódó új magyar nyelv tankönyvek kiadása is. 2012-ben pedig Beregszászi Anikó tollából megszületett egy az ezekhez kapcsolódó módszertani útmutató és feladatgyűjtemény is, melynek – a helyzet jellegére utalva – a szerző A lehetetlent lehetni címet adta.

A második fejezetben, mely *A kárpátaljai magyar anyanyelvoktatás alakulása a tantervek és a tankönyvek tükrében* címet viseli, a fentebb már említett új tanterv és tankönyvek részletesebb elemzését tárják a szerzők az olvasó elé. A 2005-ös Magyar nyelv tantervről és jelentőségéről szólva kiemelik, hogy ez az első olyan tanterv, amelyben olyan témakörök

is megjelennek, mint például: „Nyelv és nyelvváltozatok. A nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága. Egy ember – több nyelvváltozat. A nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége. A nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia. A helyi magyar nyelvváltozatok jellemző sajátosságai (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok); a magyar nyelv más változataihoz viszonyított különbségek. A szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat." (34. p) A szerzők a kárpátaljai magyar anyanyelvoktatási reform csúcspontjaként értékelve felhívják a figyelmet arra a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszékén készült 2017. évi leírásra, amely révén „sikerült megváltoztatni a kárpátaljai magyar középiskolai magyar nyelv érettségi követelményrendszerét, tartalmát és formáját", s elérni azt, hogy „a kárpátaljai magyar gyerekek magyar nyelv érettségi vizsgáját megfeleltessék a magyarországi magyar nyelv és irodalom középszintű érettséginek". (38–39. p.) A következő alfejezetekben a kárpátaljai magyar nyelvű iskolahálózatot fenyegető oktatáspolitikai döntésekről és a korábbi évek során elért eredményeket figyelmen kívül hagyó, a magyarországi kerettanterv hivatkozás nélküli, lebutított formában történő átvétel nyomán született új (2018-as) tantervről, valamint az ahhoz kapcsolódó tankönyvsorozatról olvashatunk részletesebb elemzést. A szerzők külön alfejezetben tárgyalják a nyelvjárások kárpátaljai magyar nyelv tankönyvekben való megjelenését, hangsúlyozva azt, hogy az anyanyelvoktatás sokáig figyelmen kívül hagyta az anyaországi és a határon túli magyar nyelvváltozatok eltéréseiből fakadó sajátosságokat. A '90-es évektől kezdődően megjelenő, a szociodialektológiai szempontokra is építő s a hozzáadó szemléletben készült tantervhez kapcsolódó új tankönyvek fokozott hangsúlyt fektettek arra, hogy „a kárpátaljai magyar iskolás a nyelvjárásokkal, az anyanyelvváltozatával kapcsolatban magabiztos, pozitív attitűddel találkozzon a standard tanulásának folyamata során is". (53–54. p.) A 2018-as tanterv és az ahhoz kapcsolódó tankönyvsorozat kapcsán a szerzők egyértelműen leszögezik, hogy ezek nagy visszalépést jelentenek a korábbi évek eredményeihez képest, ugyanis „nem alkalmasak sem negatív, sem pozitív sztereotípiák eloszlatására, s nem közvetítenek objektív, tudományosan megalapozott információkat a tanulók anyanyelvváltozatáról". (58. p.)

A harmadik fejezetben *A kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudatát érintő 2006–2008-as felmérés tanulságairól* számolnak be, külön kitérve a különböző nyelvváltozatokkal és a nyelvjárásokkal kapcsolatos vélekedésekre. A két tanév során végzett vizsgálat 37 kárpátaljai település 46 iskolájára terjedt ki, s összesen közel ezerötszáz végzős, illetve kilencedik osztályos tanuló került megkérdezésre. A felmérés eredményeit ismertetve kiemelik, hogy a „vizsgálatban részt vett fiatalok tisztában vannak a különböző nyelvváltozatok közötti különbségekkel, s az is kiderült, hogy az általuk nyelvjárásiasnak mondott változatoknak nincs körükben nagy presztízse, ezért saját lakóhelyük beszédéről is óvatosan, visszafogottan nyilatkoznak" (67. p), valamint hogy a „tanulók többsége a nyelvjárási beszédet az érvényesülés hátráltatójának tekinti", s a köznyelv elsajátításának fontosságát hangsúlyozza. (70–72. p.) A tanulók köznyelvi normatudata kapcsán hangsúlyozzák, hogy a régebbi tankönyvek sajátosságai nyomán „leginkább azoknak a jelenségeknek a használata tudatos a fiatalok körében, melyek a nyelvművelésben, az anyanyelvoktatásban korábban is kiemelt figyelmet kaptak, s a legnagyobb arányban pedig azon változók kapcsán kaptak nem köznyelvi válaszokat, amelyek jellegzetes helyi, nyelvjárási jelenségek". (77. p.)

A következő fejezetben a szerzők arra keresik a választ, *Eredményes-e a hozzáadó anyanyelvoktatás a gyakorlatban?* Az előző fejezetben ismertetett felmérés és a 10 évvel később (2018-ban) történő megismételt vizsgálat adatainak összevetése lehetőséget nyújt annak kiderítésére, hogy „a 2005-ös szemléletváltásnak van-e empirikus adatokon

keresztül is kimutatható eredménye". (86. p.) A kutatási eredmények csoportosított (pl. a nyelvjárások megítélése, az azokhoz fűződő személyes kapcsolatok és a tudatos beszélői attitűdök) összevetése alapján a szerzők kiemelik, hogy egyértelműen „a hozzáadó szemléletnek, s az ebben a szemléletben készült középiskolai tankönyveknek köszönhető" az a pozitív változás, amely jól megmutatkozik a kapott válaszok objektívebb, racionálisabb voltában, valamint abban is, hogy „tanulók jóval nagyobb arányban nyilatkoznak jóindulattal a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, mint korábban". (94. p.) A kiadványban az anyanyelvoktatás alakulása kapcsán többször is kiemelik a pedagógusoknak e folyamatban betöltött szerepét, így az sem meglepő, hogy a diákok mellett az ő körükben is elvégezték a 2008. és 2018. évi vizsgálatokat, melyek eredményei, a hallgatók körében végzett vizsgálathoz hasonlóan, ugyancsak arról tanúskodnak, hogy „az eltelt 10 évben pozitív irányban változott a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárásokról alkotott/bevallott véleménye". (107. p.) A fent említett vizsgálatok a nyelvjárások általános megítélésén és az azokhoz fűződő beszélői attitűdökön túl a nyelvművelői szakirodalom által erősen stigmatizált jelenségekre, így például a *suksükölés, szukszükölés, csukcsükölés*, a *nákozás* jelenségére, az *-e* kérdőszó szórendi helyének használatára, a *kell* állítmány jövő idejű alakjára, a *-nál/-nél* helyhatározórag a *-hoz/-hez/-höz* helyett s a *-tól/-től* hasonlító funkcióban való használatára is kitértek. Ezzel kapcsolatosan a szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy bár „a standard ismeretét nézve lassúbb tempójú az eredményesség", az adatközlők az elmúlt 10 évben ennek ellenére is tudatosabbak lettek, s a helyi nyelvhasználatra jellemző jelenségek nem standard voltával is inkább tisztában vannak, mint a korábban megkérdezettek. (128. p.)

Az ötödik s egyben utolsó fejezet *A nyelvi tolerancia alakításának lehetőségei. Nyelvi nevelés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán* címet viseli. A kérdéskör kapcsán a szerzők kiemelik, hogy kisebbségi helyzetben „az anyanyelv és az anyanyelvű iskolahálózat megőrzése közösségi, nyelvpolitikai és nyelvtervezési kérdés is egyben, hisz az oktatás tannyelvén, illetve a magyar mint anyanyelv tanításának a tartalmán, szemléletén és módszerein keresztül a közösség jövője, megmaradása, identitásának megőrzése hatékonyan befolyásolható, a nemzetpolitikai és nyelvpolitikai célok az oktatástervezésen keresztül eredményesen megvalósíthatók". (131. p.) Hangsúlyozzák azt is, hogy a 2000-es évek elején megfogalmazott nyelv- és oktatáspolitikai célok megvalósítása szempontjából kiemelkedő jelentősége van annak is, hogy „a pedagógusokat képző felsőoktatási intézmények milyen nyelvszemlélet mentén tervezik képzéseiket, milyen tudományos alapokra helyezik kitűzött céljaikat". (133. p.) Ebben a vonatkozásban példaértékűnek minősül a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola képzési kínálata, ahol ugyanis nem csak a filológus hallgatók ismerkedhetnek meg a tudományos alapokon nyugvó nyelvszemléletekkel. A nem magyar szakos hallgatók számára a szabadon választható tárgyak katalógusában „olyan magyar nyelven oktatott, a nyelvhasználatot fejlesztő és a nyelvszemléletet alakító tárgyak is találhatók, mint a Nyelv és társadalom, Két- és többnyelvűség a Kárpát-medencében, A magyar helyesírás alapjai, Hivatali magyar nyelv és tudományos írás". (141. p.)

Amint azt a szerzők az *Utószó. Összefoglalás helyett* címet viselő zárófejezetben maguk is megjegyzik, a munkát összegezni azért sem lehet, mert célja alapvetően összegzés volt, amelyben a kárpátaljai magyar anyanyelvoktatás elmúlt huszonkét évének eredményeit és kudarcait kívánták számba venni, s ezáltal felhívni a figyelmet arra is, hogy a közösség nyelv- és oktatáspolitikai céljainak eléréséhez „átfogó, tankönyvcsaládokat vizsgáló tankönyvelemzésekre, a tantervek folyamatos monitoringozására, összehangolt és átgondolt tankönyv- és tantervkészítésre", elsősorban az ukrajnai háborút lezáró békére volna szükség. (146. p.)

A kiadványt több mint húszoldalas szakirodalmi jegyzék zárja, amely révén a témakör iránt érdeklődőknek lehetőségük van az alaposabb elmélyülésre, a műben említett tudományos munkákkal való megismerkedésre is. A könyv végén a szerzők egy, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékén és a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban készült kiadványokat bemutató fényképes válogatást is közreadnak. A tudományos megalapozottsága ellenére is olvasmányos munka a nyelvoktatás tervezésével és tankönyvírással foglalkozó szakemberek, a gyakorló pedagógusok, valamint az épp tanulmányaikat folytató hallgatók mellett a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás iránt érdeklődő laikus olvasók figyelmére is joggal tarthat számot.

Gazdag Vilmos

Hizsnyai Tóth Ildikó: Nekem mondod? Jaffás és Kofolás beszélgetései a magyar nyelvről. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2022, 304 p.

A *Nekem mondod? Jaffás és Kofolás beszélgetései a magyar nyelvről* című antológiában Hizsnyai Tóth Ildikó a Pátria rádióban 2017-ben sugárzott Jaffás és Kofolás nevet viselő nyelvi ismeretterjesztő műsor interjúit adja közre teljes terjedelmükben. A kötet huszonhat beszélgetést tartalmaz, melyeket a rádióműsor készítői – Hizsnyai Tóth Ildikó (Kofolás) szlovákiai magyar műfordító és Kerényi György (Jaffás) magyarországi újságíró – tizennyolc szlovákiai magyar és magyarországi szakemberrel rögzített.

A könyvben elhelyezett interjúkat Hizsnyai Tóth Ildikó hat nagyobb tematikai egységbe sorolta, ezek mindegyikéhez rövid bevezetőt csatolt; hasonlóan járt el az egyes beszélgetések felvezetésekor is, melyek keretében egyrészt a megszólított szakembereket, másrészt az általuk érintett altémákat ismertette.

A kötet lényegi tulajdonsága, hogy a benne levő interjúk párbeszédet folytatnak egymással: az eltérő szakterületeken tevékenykedő interjúalanyok ugyanazt a témát más és más szempontból láttatják, melyek mozaikszerű összeillesztésével az olvasó előtt komplex mivoltában tárul fel az adott probléma. Annak érdekében, hogy mindez érzékelhető legyen, az alábbiakban minden interjúból kiemelek néhány alapgondolatot.

A kötetet bevezető tematikai egység, mely a *Miért beszélnek másképpen a határon túli magyarok?* címet viseli, négy interjút tartalmaz, ebből kettő szinkrón, kettő pedig diakrón nézőpontból közelíti meg a magyar–magyar és a magyar–szlovák kapcsolatokat.

Az első interjúból, mely az idegenvezetőként tevékenykedő Korpás Árpáddal készült, kiderül, hogy a magyarországiak meglehetősen eltérő képeket alakítanak ki magukban a szlovákiai magyarokról: míg egyesek alapos háttérismeretekkel rendelkeznek rólunk, addig mások a létezésünkről sem tudnak. Az alulinformáltság azonban ugyanúgy jellemző a szlovákiai szlovákokra is, akik általában a magyarországi Pilisben élő szlovákságról és a szlovákiai magyarságról egyaránt keveset tudnak. Az interjúban elhangzik továbbá, hogy a magyarországi turisták – főként a palóc nyelvterületen és a Zoborvidéken járva – nyelvhasználati jellegű kérdéseket és azokhoz kapcsolódó negatív értékítéleteket is megfogalmaznak, ennek okára a következő beszélgetőpartner, Agócs Gergely néprajzkutató mutat rá. A szakember arról számol be, hogy a közvélekedéssel ellentétben Magyarországon nem az irodalmi nyelvnek, hanem a média nyelvezetének van a legnagyobb hatása, miközben a nyelvjárások presztízse alacsony, használatuk pedig „leminősítéssel" jár. Kiemeli ugyanakkor, hogy Szlovákiában – a szlovák nyelv jelenléte miatt – az egyes tájnyelvi változatok magasabb presztízsértékkel bírnak, s alkalmazásuk a magyar kisebbség összetartozás-tudatát erősíti.

A tematikai egység első diakrón megközelítésű interjúja Szarka László történészhez fűződik, aki előbb a 19. században végbemenő magyar és szlovák nemzetépítő törekvéseket mutatja be (nem titkolva a két nemzet közötti konfliktusokat sem), majd a második

világháború utáni, magyarok ellen irányuló jogfosztó intézkedéseket ismerti. A 19. századról kialakított elképzeléseinket tovább árnyalja a Demmel Józseffel készített interjú, mely egyrészt a felső-magyarországi szlovák–magyar nyelvhatáron élők nyelvi szokásainak felvázolása mellett a pre- és posztmodern identitások elkülönítésének fontosságára is rámutat; másrészt kiderül belőle, hogy az anyanyelv identitáshordozó funkciója a modern nacionalizmus és a polgárosodás folyamatának eredménye.

A könyv második tematikai egységében, melynek címe *Miért bélyegezzük meg egymás beszédét, és hogyan lesz belőle diszkrimináció?*, három interjú kapott helyet. Az elsőben Kontra Miklós megállapítja, hogy a standard nyelv kultúrájában élő magyarok körében a köznyelv elsajátíttatásának céljából nem ritka az iskolai nyelvi diszkrimináció, mely sok esetben identitásromboló hatású. Ezt követően a kisebbségi magyarokkal szemben folytatott többségi hatalmak oktatás- és nyelvpolitikájának sajátos jegyeiről nyújt áttekintést. A következő interjúalany, az ugyancsak nyelvész Lanstyák István már a beszélgetés kezdetén meghökkenti az olvasót, kijelenti ugyanis, hogy a nyelv fantazmagória, a valóságban csak beszélés és írás van, s a mögöttük meghúzódó szabályrendszer. Az interjúban Lanstyák a nyelvi ideológiák kutatásának elismert magyar szakembereként a kisebbségi magyarok körében erőteljesen jelenlevő nyelvi standardizmus, purizmus és konzervativizmus ideológiáira is rámutat, s azt is felfedi, milyen következményekkel jár a magyarok számát illetően az etnoidentizmus, mely a „nyelvében él a nemzet" meggyőződéssel azonosítható. A harmadik interjúban a nyelvész végzettségű, de jelenleg trénerként és szervezetfejlesztőként tevékenykedő Rabec Istvántól megtudjuk, hogy a nyelvvesztéshez nagyban hozzájárul a nyelvjárásokkal szembeni kirekesztő szemléletmód, melynek következtében a beszélők anyanyelvük magyar közösségben való használatakor is úgy érzik magukat, mintha idegen nyelven kellene megszólalniuk.

Az interjúgyűjtemény harmadik tematikai egysége, mely a *Milyen kihívásokkal jár a kétnyelvűség?* címet viseli, öt beszélgetést tartalmaz. Az első interjúban Lanstyák István abból kiindulva, hogy a kétnyelvűek számtalanszor kerülnek olyan helyzetbe, hogy fordítaniuk, tolmácsolniuk kell, azt javasolja, hogy a fordítási elveket az iskolában is tanítsák és gyakoroltassák; majd kifejti, hogy a vegyes házasságban élő gyermekeknél a magas szintű kétnyelvűség az „egy személy – egy nyelv" elv minél következetesebb alkalmazásával alakítható ki. A második, Szabómihály Gizella nyelvésszel készült beszélgetésből az derül ki, hogy a szlovákból átvett kölcsönszavak menynyisége nem befolyásolja a szlovákiai magyarok nyelvcseréjét; s hogy a szlovák nyelv hatása a szlovákiai magyar nyelvváltozatban elsősorban ott érvényesül, ahol összhangban van a magyarországi nyelvváltozatokban megfigyelhető tendenciákkal. A tematikai egység harmadik interjújában Vančo Ildikó nyelvész arról számol be, hogy a kognitív képességek fejlődését illetően a kétnyelvű gyermekeknek az egynyelvűekkel szemben előnyük van. Kiemeli továbbá, hogy az iskolában a nyelv információátadó funkcióján kívül fel kellene hívni a tanulók figyelmét a nyelv szimbolikus funkciójára is, melynek segítségével a magyar és a szlovák beszélőközösség tagjai az egymás felé tanúsított tiszteletüket hatékonyan kifejezhetik. A negyedik interjúban Borbély Anna a magyarországi nemzetiségek kutatójaként rámutat, hogy a kisebbségben élő beszélőközösségek kétnyelvűvé válása nem feltétlenül eredményez identitásváltást és nyelvcserét, főképp ha a nemzetiség számára biztosítva van az anyanyelven való tanulás, és él is ezzel a lehetőséggel. Az ezt követő interjúban Rabec István megállapítja, hogy azok a személyek, akiket a nyelvvesztés vagy a nyelvleépülés folyamata jellemez, legtöbbször nyelvhez kötődő identitásdilemmában vannak. Ehhez kapcsolódóan kiemeli, hogy az a 62 000 személy, akikkel a 2011-es és 2021-es népszámlálások közötti időszakban csökkent a szlovákiai magyarság száma, ugyanolyan „viharban van", mint a kutatásai során

megismert nyelvvesztők voltak, s ebből csak úgy van esély kimenteni őket, ha megszabadulunk a „nyelvében és a nemzet" felfogástól.

A negyedik, *Mi történik az iskolában az anyanyelvünkkel?* című tematikai egység első interjújában Kontra Miklós a helyesírás-oktatást és a tankönyvkiadást illető kérdések mellett elmondja, hogy a nyelvtanoktatásban az ún. felcserélő helyett a hozzáadó nyelvpedagógiai szemléletet kellene érvényesíteni. A fejezet második beszélgetésében Vančo Ildikó egyrészt megállapítja, hogy a magyar nyelven szocializált gyermek számára a magyar tannyelvű iskola választása a legmegfelelőbb, mellyel a gyermekeknél esetlegesen fellépő nyelvi és pszichés zavarok is elkerülhetők; másrészt kifejti, hogy az anyanyelvórákon a tanulók nyelvről való ismereteit kellene bővíteni, amire a napjainkban érvényben levő – tartalmi és módszertani szempontból egyaránt kifogásolható – magyarnyelv-tankönyvek alkalmatlanok. A harmadik interjú az óvópedagógusként tevékenykedő Braunsteiner Juliannával készült, aki egy kis csallóközi magyar falu egyetlen óvodájának vegyes, magyar–szlovák nyelvű csoportjában végez pedagógiai munkát. A beszélgetésből kiderül, hogyan képes betartani az „egy személy – egy nyelv" elvet a vegyes anyanyelvű gyermekcsoportban, majd leszögezi, hogy a gyermekek nyelvi fejlődésének egészséges mederben való tartása érdekében egyértelműen kizárja anyanyelvváltozatuk javítgatásának lehetőségét. A negyedik interjúban Misad Katalin nyelvész osztja meg tapasztalatait az anyanyelvoktatás néhány kérdéséről. Előbb kifejti, hogy a magyar mint anyanyelv oktatásában a jelenlegi, strukturalista szemléletmód helyett a funkcionális szemléletet kellene érvényesíteni, mivel ezáltal gyakorlativá válhatna a nyelvtanoktatás, ezt követően pedig az alap- és középiskolai helyesírás-tanítás kapcsán fogalmaz meg főképp gyakorló magyar szakos pedagógusok számára hasznos tanácsokat. A következő interjúalany Dusík Anikó, aki irodalomtörténészként úgy véli, hogy a tanulók irodalomhoz fűződő kapcsolatának javítása érdekében a tanórán átvenni kívánt irodalmi szövegeknek tükrözniük kellene a magyarság sokszínűségét, miközben a tanulókat arra kellene ösztönözni, hogy maguk fedezzék fel az egyes művek mondanivalóját. A fejezet utolsó beszélgetésében a nyelvész végzettséggel rendelkező, de napjainkban pedagógusként tevékenykedő Bilász Boglárka egy kelet-szlovákiai közös igazgatású, magyar és szlovák osztályokkal egyaránt rendelkező gimnázium nyelvi tájképébe nyújt betekintést. Az interjúból kiderül, hogyan lehet megjeleníteni a magyar és a szlovák nyelvet egy-egy iskola külső és belső terében úgy, hogy azok hierarchiája és funkciója kiegyenlítődjön.

A könyv ötödik tematikai egysége, melyben négy interjú kapott helyet, a *Hova tűnnek a szlovákiai magyarok*? címet viseli. Az első beszélgetésben Gyurgyík László demográfus az etnikai, elsősorban magyar–szlovák vegyesházasságok szlovákiai alakulásáról nyújt közelebbi áttekintést, melynek során kiemeli, hogy az ilyen házasságokból született gyermekek döntő többsége szlovák tannyelvű iskolát látogat; ezeknek a gyermekeknek a 80%-a később a szlovák nemzet irányába fordul el. A második beszélgetőpartner, a University of Chicago magyar származású nyelvésze és antropológusa, Susan Gal, akivel Kontra Miklós beszélgetett. Gal a burgenlandi Felsőőrben (Oberwart) élő magyarok nyelvcseréjének vizsgálata során szerzett tapasztalataiból kiindulva megállapítja, hogy a nyelvcserét a régió politikai helyzetének figyelembevételével kell értelmeznünk, s értékelésekor nem abból kell kiindulnunk, hogy mi jó a nyelvnek, hanem abból, hogy mi jó az embereknek. A következő interjúban Agócs Gergely elmondja, hogy a kettős félnyelvűség és a nyelvközi kódváltogatás „szörnyű élmény"-ének elkerülése érdekében kiemelkedően fontos a magyar nyelven szocializált gyermekek magyar nyelvű iskoláztatása. Ezt követően Prékop Mária pedagógus és oktatáspolitikus a szlovákiai magyar iskolahálózatot mutatja be, miközben a magyar szakközépiskolák hiányára és a roma gyerekek magyar tannyelvű alapiskolák fennmaradásában betöltött szerepére is utal.

A hatodik és egyben utolsó tematikai egység, melynek címe *Hogyan teremtsünk magunknak magyar(abb) világot*?, négy interjú tartalmaz. Az elsőben Szabómihály Gizella úgy vélekedik, hogy a szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati jogszabályok érvényesítésének előfeltétele az államigazgatás és az önkormányzatok megfelelő szakmai-módszertani támogatása. A második beszélgetésben Mészáros András filozófiatörténész, nyugalmazott egyetemi tanár előbb az implicit és az explicit identitások közötti különbség lényegét fejti ki, majd megállapítja, hogy a szlovákiai magyar lét a kettős látásmód lehetősége miatt „fantasztikus". Véleménye szerint az a személy, aki beszélgetőtársát azzal vádolja meg, hogy „Te nem is vagy magyar!", kizárólagosságot követel a másiktól, annak ellenére, hogy az illető identitása toleranciát, valamint befogadást sugall. A szóban forgó tematikai egység harmadik interjújában újfent az Agócs Gergellyel készült interjúból olvashatunk egy részletet, melyben kifejti, hogy a 19. században végbemenő nemzetkoncepció-váltás következményeként a „magyar nemzet" fogalma újraértelmeződött, emellett úgy tartja, hogy a szlovákiai magyarokra soha nem volt jellemző olyan összetartó erő, mint például az erdélyiekre, mely a dominánsan észak–déli irányú interregionális kapcsolatokkal magyarázható. A negyedik interjú a kötet legelején idézett, Korpás Árpáddal készített beszélgetés második részét mutatja be, melyben felfedi, miért értik meg hamarabb az erdélyi magyarok a szlovákiai magyarok helyzetét, mint a Magyarországról érkező turisták, továbbá arra is utal, hogy számára szlovákiai magyarnak lenni kettős kompetenciát jelent.

A Hizsnyai Tóth Ildikó által összeállított interjúgyűjteményt annak a szélesebb olvasóközönségnek a figyelmébe ajánlom, mely elismert szakemberektől közérthető módon kíván választ kapni a szlovákiai magyar léthez kapcsolódó, társadalmi meghatározottságú nyelvi, nyelvhasználati, nyelvlélektani, oktatási, jogi, történelmi, szociológiai és filozófiai kérdésekre.

Dančo Jakab Veronika

Kurhajcová, Alica: Nyilvános ünnepségek és történelmi emlékezet Magyarországon (1867–1914). Besztercebánya, Zólyom, Losonc és Rimaszombat példáján. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2018, 351 p. /Kor/Ridor Könyvek, 12./

A nemzeti, regionális vagy éppenséggel a lokális emlékezet építését, erősítét szolgáló, méltán szakrális tereknek nevezhető helyek, azok metamorfózisai hálás vizsgálódási témája a kultúratudományok (kulturális és politikai antropológia, etnológia, vallástudomány, szemiotika, történettudomány, művészettörténet, műemlékvédelem stb.) kutatói számára. Ráadásul ezeknek a tudatosan (vagy éppenséggel tudat alatt) kiépített, historizáló szándékkal „rekonstruált" (a macskakörmök magyarázása messzire vezetne) vagy továbbfejlesztett helyszíneknek az utóbbi időben szemmel látható reneszánszát éljük. Felismerhetővé a különféle, egymással első rápillantásra kapcsolatba sem hozható emlékjelek feltűnő koncentrációja teszi őket. A komáromi Etnológiai Központ keretei közt létrehozott Szakrális Kisemlék Archívum fejlesztése során menet közben derült ki, hogy a klasszikus értelemben vett szakrális kisemlékek (út menti feszületek, szentek szobrai, lourdes-i barlangok stb.) önmagunkban voltaképpen nem is értelmezhetőek. Ezek sok esetben, rendesen a településközpontokban koncentrálódnak egy csomó, a szó eredeti értelmében véve nem is szakrális emlékjel (országzászló, háborús emlék, a kitelepítés vagy a málenkij robot emlékműve, az adott település első írásos említésére figyelmeztető kopjafa stb.) társaságában. Együtt képeznek egy szakrális teret, ahol a különféle lokális vagy nemzeti ünnepek során a megfelelő rítusok realizálódnak. Alica Kurhajcová voltaképpen ilyen kiválasztott terek, négy felsőmagyarországi város, Besztercebánya, Zólyom, Losonc és Rimaszombat példáján keresztül élettel próbálja megtölteni ezeket. A történész eszközeivel persze, korabeli forrá-

sokra (újsághírekre, hírlapi cikkekre, kép- és levéltári anyagra) támaszkodva.

Az újkori nemzetté válási folyamatból kisarjadó, egyre inkább tudatosabbá váló magyar nemzeti emlékezéskultúra gyökereit tapogatja Alica Kurhajcová könyve. Pontos elméleti és országos történeti keretekbe ágyazottan[1] mutatja be az első világháború előtti fél évszázados „békeidők" nemzeti emlékezéskultúrájának országos és lokális modifikációit. Vizsgálódásai eredményeit négy tematikus blokkban prezentálja: *Dinasztikus ünnepek*; *Magyarországi állami ünnepek és magyar nemzeti ünnepségek*; *A nemzet nagyjainak jubileumi ünnepségei*; *A millenniumi ünnepségek*. A rendkívüli adatgazdagsága és sokszempontúsága okán egy behatárolt terjedelmi keretű recenzióban inkább csak szemelgetni belőle, széljegyzetelgetni érdemes a könyvet.

A szerző munkáját különösen izgalmassá teszi a tény, hogy kutatópontjai „vegyes" etnikai hátterűek: Besztercebánya és Zólyom a vizsgált időszakban is szlovák többségű, magyar és német kisebbséggel, Losonc és Rimaszombat pedig magyar többségű, szlovák kisebbséggel bíró városnak számított, miközben mind a négy városban jelentős súllyal bírt az emancipálódás és asszimiláció különböző grádicsain elhelyezkedő zsidóság. A nemzeti ünnepek megtartása és mikéntje tehát ilyen, a különféle identitások szövevénye szempontjából is rendkívül izgalmas lehet. Elena Mannová (alighanem az opponensi véleményből vett, a kötet hátsó borítóján olvasható) sorai viszont arra utalnak, hogy „Alica Kurhajcová elemzései meggyőzően bizonyítják, hogy a vizsgált városokban a nyilvános megemlékezéseken a magyar történelem kuruc és labanc verziója, nem pedig a nemzeti verziók – a magyar és nem-magyar (szlovák vagy német) jelentettek konkurenciát egymásnak…" Nos, miközben ez a pogány versus keresztény, Árpád vagy Szent István, kuruc vagy labanc, magyar nemzeti vagy monarchia-, osztrákbarát (dinasztikus) emlékezéskultúra természetesen végigvonul ezen a történeten is (és lényegében, ilyen-olyan modifikációkban, mindmáig kísért), a könyv ugyanúgy tömegével hozza a magyar és nem magyar ütközési felületek eklatáns példáit. Sokszor nem direkt módon, de hogyan másként értelmezhető a *Besztercebánya és Vidéke* tudósítása, mely szerint az 1896. május 9-i ünnepi forgatagban Besztercebánya[2] tereit és utcáit lelkes fiatalok lepték el „megannyi nemzetiszín kokárdával, ünnepi, jórészt magyar köntösben" […], „nagy reklámot csapva a magyar viseletnek". Mert ha a magyart az állampolgárságot jelző *hungarus* tudattal azonosítjuk, akkor ebben az összefüggésben mi keresnivalója van a nemzeti identitást (persze hamisan, de ez messzire vezet…) kifejező „magyar viseletnek"? Nyílt konfliktusokra is sor került, egyrészt a kormánypárti magyar és a helyi szlovák sajtó hasábjain, de sokszor (Zólyomban, Losoncon például) a tettlegességig is fajult, miközben időről időre antiszemita felhangoktól sem volt mentes. A jelzett kérdéskör persze szintén nem fekete és fehér, hiszen például a szlovákok sokszor praktikus lokálpatrióta érdekeik által vezérelt viszonyulása az adott állami (nemzeti) ünnepekhez, a teljes behódolástól kezdve a nyílt ellenállással bezárólag rendkívül rétegezett. Ugyanígy a hivatalos és félhivatalos magyar állami és egyházi szervek, személyek hozzáállása is a „rámenősség" és empatikus(abb) tapintat széles skáláján mozog.

1 Kiváló magyar (és ezek szerint német) nyelvtudásának köszönhetően a szlovák mellett magabiztosan mozog mind a magyar, mind a német vonatkozó szakirodalomban is.

2 A korabeli hivatalos népszámlálási adatok alapján 1890-ben Besztercebánya lakosai közül 1799 magyarnak, 4229 pedig szlováknak vallotta magát. 1900-ra ez az arány a következőképpen módosult: 3132 magyar és 4852 szlovák. Forrás: https://telepulesek.adatbank.sk/telepules/besztercebanya-banska-bystrica/ [utolsó megtekintés: 2023. 04. 26.]

A szerző Szent István esetében fölteszi a kérdést: a király, vagy a szent kultuszával van-e dolgunk? Gyáni Gábor több irányban is gondolatébresztő (de hát most nem róla írok) tanulmányának[3] egy mondata, amely már önmagában is mintha eleve mottónak készült volna („A modern nacionalizmus egyrészt szakralizálta a nemzetet, másrészt nacionalizálta a vallást") történeti keretbe helyezi az úgyszintén rendkívül összetett problematikát. Mert nyilvánvalóan más (térben és időben is) a hivatalosság (annak is éppen melyik szintje?) hozzáállása, mint az egyes társadalmi rétegek, (etnikai, vallási) csoportok viszonyulása a kérdéshez (Gyáni említett tanulmányában ezt szépen rétegezi). Az ún. nemzeti szentek, például Szent István vagy Szent Cirill és Metód[4] esetében a 19. század végétől mindenképpen a nemzeti vonás vált dominánssá, természetesen nem szinkrón módon a központi hatalom, az egyházak vagy éppenséggel a népi vallásosság szintjén. Ha ma megnézünk egy-egy ilyen jellegű objektumot, akkor az egyéni vallási áhítat (oda helyezett mécsesek, gyertyák, deponia pia-szerűen lerakott kis szentképek, szobrocskák stb.) nyomait sem látjuk, ellenben, főleg ünnepeiket követően nemzetiszínű szalagokkal ellátott koszorúkat annál nagyobb számban. Utóbbi esetben a közösségi vallási áhítatnak bizonyos nyomai mindaközben föllelhetőek, hiszen egyházi személyek ezeket az objektumokat fölszentelik (de fölszentelik, megáldják a kopjafákat vagy éppenséggel a futballstadionokat is), a napján tartott ünnepség (részben) egyházi liturgia keretei között zajlik. A Kurhajcová által vizsgált időszakban Szent Istvánnak hivatalos állami (nemzeti) ünnepe egyébként még éppen kibontakozóban van (1891), s amikorra törvényerőre emelt, teljesen hivatalos jelleget kapott (1920), a vizsgált települések kikerültek a magyar államiság keretei közül. Besztercebányán és Zólyomban ezzel nyilván meg is szakadt ez a fejlődési folyamat, míg Losoncon és Rimaszombatban félhivatalosan (1938 és 1945 között meg nagyon is hivatalosan) nyilván ezt követően is tarthattak ünnepségeket. És tartanak ma is. Az ünnep folyamatos változását érdemes lesz napjainkig nyomon követni! Kovács Ákos az aratóünnep „kitalált" (bár helyesebben talán: revitalizált) hagyományát vizsgálva rögzítette, hogy az augusztus 20-i Szent István-i ünnepre fokozatosan rátelepedett az országos aratóünnep, amiből rövidesen az új kenyér ünnepe, majd az alkotmány napja lett.[5] E könyvben nincs rá utalás, de vajon ez az összefonódás nem jelent-e meg az észak-magyarországi városok ünnepi kultúrájában is?

Végezetül, keretet adva e rövid széljegyzetcsokornak, megemlítem, hogy Alica Kurhajcová könyve fordítás (Avar Hajnalka munkája), tudomásom szerint ebben a formában és teljességében szlovákul (még) nem látott napvilágot. A kötet végén található jegyzék alapján mindösszesen nyolc, zömében szlovák s egy angol nyelvű tanulmány formájában viszont a nem magyarul olvasók is ismerhetik a szerző kutatási eredményeit. Mindamellett jó lenne az *egészet* szlovákul is kiadni. Ha erre sor kerülne, javaslom a lábjegyzetek és a kötet végén található irodalom-

3 Gyáni Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. Tudomásom szerint először a Veszprémy László által szerkesztett *Szent István és az államalapítás* (Budapest, Osiris, 2002, 569–581. p) című kiadványban jelent meg (az idézett mondat innen van, az 570. oldalról), majd a szerző gyűjteményes tanulmánykötetében is: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007, 298 p. /Historia Mundi/

4 Kurhajcová egy helyütt tesz említést Szent Cirill és Metód kultuszának megizmosodásáról (119. p.), de a jövőben javasolnám a két tradíció, a Szent István-i és a cirill–metódi regionális, lokális szintre lenyúló, analitikus összehasonlítását.

5 Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram, 2006, főleg 117–193. p.

jegyzék(ek) szinkronba hozatalát s a képmelléklet újragondolását.[6] De ezek apróságok, a lényeg, hogy a szlovák történettudomány szemszögéből újabb munka[7] foglalkozik közös múltunk meghatározó szegmentumaival. Hiszen a könyvben tárgyalt jelenségek napjainkig nyúlnak, élnek és virulnak...

Liszka József

Nógrády Árpád: Sáros vármegye. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022, 760 p. + Térképmellékletek: I/a–XI. térkép. /Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza – Új sorozat/

Ötvenkilenc évvel *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* első kötetének és huszonnégy évvel a kézikönyv legutóbbi, negyedik kötetének megjelenését követően örvendetes módon folytatódott, vagy pontosabb úgy fogalmazni, hogy új életre kelt ez a magyar történettudomány szempontjából olyan fontos könyvsorozat. A 20. század végén az S betűnél elakadt tudományos projekt szálát kutatóintézeti feladatként az akkor még pályája elején levő Nógrády Árpád vette át, kapta meg, és mintegy másfél-két évtizedes munka eredményeként mostanra készült el a sorban következő, a Sáros vármegye kialakulásáról és Árpád-kori történeti földrajzáról szóló impozáns kiadvány.

E kétkötetes mű szerzőjét idestova három és fél évtizede ismerem. Szakmai munkásságunk részben párhuzamosan haladt, ugyanis a rendszerváltozás körüli években egyszerre végeztük egyetemi tanulmányainkat a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz (és történelem) szakán. Míg azonban ő már huszonévesen is nagy elhivatottsággal készült a korai magyar történelem kutatójának, én akkor még elsősorban irodalmári ambíciókat dédelgettem. A sors néhány év múltán úgy hozta, hogy ő az MTA Történettudományi Intézetében nyert alkalmazást, jómagam pedig ugyanott a Néprajzi Kutatóintézetben. Azóta figyelem félig-meddig közelről Nógrády Árpád történészi munkásságát, az Árpád-korral foglalkozó rendkívül elmélyült tanulmányait, ám egyszersmind hiányolva is az igazán nagyszabású, monografikus igényű művek létrejöttét. Nos, a hiányolt mű végre elkészült, és nem csupán méltó a sorozat előző köteteihez, hanem a sorban minden jel szerint az eddigi legkiválóbb, paradigmatikus igényű, alaposan feladva általa a leckét – akár még önmaga számára is – a további vármegyei kötetek készítőinek.

A rendkívül tetszetős és elegáns kivitelű páros kötet fő vonalakban követi a Györffy György által is alkalmazott szerkezeti szisztémát és közreadási metodikát. Azonban mint azt a szerző is bevallja, szükségszerűen túl kellett lépnie a cédulákra alapozott katalóguskészítés módszertanán, hiszen a Györffytől örökül kapott jegyzetanyag nem

6 Ha van miből, akkor *célzottabban* a konkrét helyi eseményekre vonatkozó képanyagra koncentrálnék, magukat a képeket igyekezném pontosabban meghatározni, datálni (!), ami által ezek nem puszta illusztrációként, hanem a szöveges rész szerves elemeként valódi pluszinformációval szolgálhatnának. Csak egy példa: a 326. oldalon található 14. számú kép aláírása mindössze annyi, hogy „Az ünneplőbe öltözött besztercebányai főtér", de hogy mikor, milyen alkalomból (megjegyzem, alighanem millenniumi ünnepségről lehet szó), arról a képjegyzék sem tudósít, amiből annyit tudunk meg, hogy „SSM, Banská Bystrica, č. 333." Miközben ilyen és hasonló, gondosan meghatározott képekből kellene minél több! Korabeli lapok fejlécei, vagy a reprodukción olvashatatlan újságcikk-kivágatai legfeljebb illusztrációs szereppel, s nem történeti értékkel bírnak.

7 Nem egyedülálló vállalkozás ez, legyen elég itt (csak találomra!) Gabriela Kiliánová, Ľubomír Lipták, vagy Miroslav Michela munkásságra utalni.

nyújtott minden fontos részletkérdéshez biztos támpontot, és a szerzőnek szükségszerűen az eredeti forrásdokumentumot is (királyi oklevelek, határjárások jegyzőkönyvei, pápai tizedjegyzék stb.) újra kézbe kellett vennie. Másrészt a neves történész halála óta digitalizálódott világ olyan számítógépes alkalmazások számára is teret nyitott, melyek jelentős mértékben megnövelték a források átfogó igényű analízisének, egyszersmind a korabeli történeti földrajzi állapotok megközelítőleg pontos rekonstruálásának lehetőségét.

A kiadvány első, monográfiaszerűen összeállított kötete három részre tagolódik. Az általános bevezetőt követően kerül sor a feldolgozott forrásanyagból levonható tudományos következtetések ismertetésére, Sáros megye kialakulásának minden lényeges aspektusára kiterjedően (történelmi háttér, természetföldrajzi viszonyok, birtoklástörténet, népességtörténet, civilizációs fejlődés stb.) – angol és szlovák nyelvű fordításban is közreadva a tanulmányt. Majd következik a kötet túlnyomó részét felölelő katalógus, amely szerkesztett formában a vonatkozó források tudományos adattára, a települések és más földrajzi helyek szerint betűrendben és kronológiai sorrendben.

Nógrády Árpád a témában érintett forrásanyag feldolgozása során abban is követi Györffy György módszertanát, hogy azokat az 1332–1335 közötti pápai tizedlajstromig veszi számba, sőt még e korszakhatárt is rugalmasan kezeli olyan esetekben, ahol a 14–15. századi okiratnak van az Árpád-korral kapcsolatos előzménye vagy relevanciája. És bár Sáros a kései keletkezésű vármegyék egyike, és forrásanyaga nem vetekszik a Szent István korabeli, az államszervezés idején létrehozott területi közigazgatási egységek ránk maradt okiratmennyiségével, van olyan gazdag, hogy szisztematikus analízisük és közreadásuk közel hatszáz oldal terjedelmű katalógust eredményezzen.

Sáros vármegye kialakulása és középkori története önmagában is izgalmas történészi feladat, hiszen e felföldi régió a Magyar Királyság egészén belül is számos tekintetben unikális a történeti földrajzát és kultúrtörténetét illetően, akárcsak a Sároshoz sok tekintetben hasonlatos szomszédos Szepes, amelyről Fekete Nagy Antal (*A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Bp., 1934), majd utóbb Zsoldos Attila (*Szepes megye kialakulása.* Történelmi Szemle, XLIII, 2001, 1–2., 19–32. p.) publikált máig meghatározó műveket. A Nógrády Árpád által vizsgált kor azonban még nem a 14–17. században sűrű településhálózattal, rangos városi településekkel bíró, országos tekintetben is fontos régiónak számító Sárosról ad látleletet, hanem a vármegye eredetét tárja fel tudósi alapossággal, esetenként felvállalva az oknyomozói szerepet is. A szerző ama álláspontjával is csak egyetérteni lehet, hogy a forrásanyag gyakori hiánya miatt – például a határjárásokban említett egyes vízfolyások, patakok kapcsán – hipotetikus következtetések levonására is szükség volt, hiszen mint írja, még egy esetlegesen téves lokalizálás is több a semminél. Bár a szerző nem ejt róla szót, szinte bizonyos, hogy következtetései levonását esetenként helyszíni empirikus tereptapasztalat (terepbejárás) is segítette.

Sáros megye táji genezise elválaszthatatlan az Árpád-kori oklevelekben 1068-tól feltűnő, tartományi méretű Újvár vármegyétől, amelynek sokáig egyik erdőispánsága volt (a tornai és a pataki mellett). A későbbi vármegye tájföldrajza – mint azt Nógrády is részletesen taglalja – az Árpádok idején még számottevő mértékben eltért attól a történeti földrajzi állapottól, amely a 14. század derekára kialakult. A hajdani erdőispánság ugyanis a későbbi megye alig kétharmadát ölelte fel: északi irányban a Csergő-hegység tömbje képezett természetes határt, amelynek folytatásaként északnyugati és északkeleti irányban megerősített gyepűkapuval ellátott gyepűsánc húzódott, azon túl pedig a gyepűelve egészen a lengyel határig, azaz a Beszkidek vonulatáig. A kapuk környékén és a sánc déli oldalán pedig mindazok a határőr-népek éltek (határőrök és erdő-óvók), akik a szepességi lándzsás nemesekhez hasonlóan javarészt szabad jogállású királyi szolgálónépek voltak;

a Tarca felső szakaszától a Szekcső forrásvidékéig és a Tapoly völgyéig telepek láncolatát hozva létre a 10–11. századtól kezdődően.

Közülük kerültek ki, emelkedtek fel az országos nemességbe a vármegye legősibb nemzetségei, melyek közül a Tekele nemzetségről bővebben is szól a szerző. Az északkeleti országrész legnagyobb hatalmú, honfoglaló nemzetsége, az Abák különböző ágai abaúji birtokközpontjukból északi irányban terjeszkedve Sáros déli és középső részein is foglaltak/kaptak hatalmas területeket, a további részek pedig király birtoktestként szolgálták az uralkodó kényelmét és stratégiai érdekeit.

Mivel a fennmaradó okiratok többsége a birtoklástörténettel kapcsolatos, törvényszerű, hogy Nógrády elemzésében is ez a szál a legalaposabban feltárt aspektusa a vizsgált terület történeti földrajzának. Mely vármegye kialakulása/kialakítása az 1250-es években, a tatárjárást követő új birtokpolitika jegyében vett meghatározó lendületet. A három erdőispánsági mikrorégió (Tarca, Gyepűelve és Sáros) Újvár megyéről történő leválasztásával az 1260-as évek elejétől tűnik fel az oklevelekben immár önálló közigazgatási egységként Sáros, amely felett az ispán csak korlátozott joghatósággal bírt. Ennek oka, hogy e tájon a királyi birtok is megmaradt (Sáros várát először 1262-ben említik), és az uralkodó saját jogkörben tartotta meg a három városias jellegű település (Eperjes, Sáros, Szeben) adójának harmadrészét, továbbá a nemesek birtokügyeiben történő ítélkezés lehetőségét.

IV. Béla birtokadományozásai nyomán a vármegye nemesi társadalma jelentős mértékben bővült, ekkortól eredeztetve sárosi birtoklását némely, még a 20. században is honos nemzetség. Így például, mint arra Nógrády is kitér, Szinye 1262 óta volt a Mersék tulajdona (a királytól ifjú Benedek fia Merse kapta). De ekkor jutott az Eperjestől délnyugatra fekvő Szentlászló birtokába a Kapi várát a tatárok ellen sikerrel megvédő Papi Ács is, vagy ekkor kapta meg a sóvári uradalmat az 1285-ben, a második tatárjárás idején rendkívüli hadi érdemeket szerzett, a Dunajec-völgyi Csorsztin várát (ahová rendtársaival Árpád-házi Kinga is menekült) is felmentő Baksa nemméli Simon fia György.

Tanulmányában Nógrády Árpád részletesen bemutatja, hogy az oligarchák letörésével hogyan rendeződtek át a 14. század elején a sárosi birtokviszonyok és az őshonos nemzetségek háttérbe szorulásával, a birtoktestek csökkenésével, nem utolsósorban pedig a királyi adományok révén új és az országos politikában is meghatározó nemesi családok (például Drugetek) megjelenésével. Erre az időszakra tehető a gyepűelve végleges felszámolása és a ma ismert településrendszer kiépülése is, amely többnyire erdőirtások (lásd a *Vágása* típusú helyneveket) és telepítések következménye. A 14. század közepén a pápai tizedjegyzék már 104 egyházas helyet tartott számon a vármegye területén (összesen 320 lakott hellyel), a következő évszázad elejére pedig e tájegységet 10–12 000 portával számolva kb. 50 000 ember lakta, részeként a közel ezer főre tehető megyei nemességgel.

A kötet gerincét alkotó, 582 oldalas adattár e mű voltaképpeni lényege. Az itt településenként, illetve birtokokként közreadott forrásjegyzék persze nem könnyű olvasmány egy laikus számára, értéke azonban történelmi kézikönyvként felbecsülhetetlen. E szócikkekben a vonatkozó források felsorolását, a szövegrészek ismertetését hosszabb-rövidebb történelmi elemzés követi, levonva az adatokból a jelenlegi tudásunk szerint evidensnek tűnő vagy legalábbis feltételezhető történeti földrajzi következtetéseket. Nógrády progresszív újítása, hogy a birtokok és települések bemutatásán kívül részletes figyelmet fordít a megye vízrajzának, magaslati helyeinek és erdőinek, továbbá az akkori utak, átkelők, hidak és vámok ismertetésének, így téve teljessé a hétszáz-nyolcszáz évvel ezelőtti idők Sáros megyéjéről alkotható képet.

Hogy e száraznak tűnő adatbázis nem válik csakis a szakkutatók számára értelmezhetővé, az a kiadvány második köteteként (függelékeként) kiadott térképmellékleteknek is köszönhető. A mindösszesen 13 nagyméretű, kihajtogatható színes térkép, valamint a hozzájuk fűzött seregnyi információ láthatóvá

és plasztikussá teszi a kézikönyv elméleti részében sorjázó adatokat és azok kutatói értelmezését. Valószínűleg sokkal olvasóbarátabb lett volna, ha e második kötet nem térképlapok mappájaként, hanem nagyalakú album formában kerül kiadásra – a még hátralevő vármegyék esetében talán érdemes lenne ezzel a térképészeti megoldással élni. Ám ez mit sem von le a szerző ez irányú innovációjából, aki e kötet összeállítása érdekében kitanulván a számítógépes térképszerkesztést is, azokat maga készítette. A monográfiához mellékletként csatolt térképlapokon külön-külön jelenítve meg a megye 11–13. századi feltételezett történeti-földrajzi állapotát, a vármegye 13–14. századi településhálózatát, a 14. század elejére létrejövő egyházas helyeket, a vármegye domborzati, vízrajzi és erdőviszonyait, úthálózatát és vámhelyeit, továbbá a birtokviszonyait (1250, valamint 1330 körül). A *Melléklet*et tovább színesíti az a néhány várostérkép, amely Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Sóvár–Sópatak késő Árpád-kori településviszonyairól ad érzékletes képet.

Mint minden ilyen katalógus, illetve lexikonszerű kézikönyv, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzá*nak eme új kötete sem lehet maradéktalanul teljes. Előfordulhat, hogy egyes releváns források mégoly alapos kutatómunka során is elkerülik az összeállító/összeállítók figyelmét. Ilyen az a mirákulum, amely Árpád-házi Szent Kinga 1312–1329 között összeállított egyházi legendájában (*Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*) szerepel, és amely egy Sáros megyei úrnő csodás gyógyulását beszéli el. E 1312-re datált (és még abban az évben Ószandecben feljegyzett) történet egyszersmind Szent Kinga magyarországi kultuszának legkorábbi emléke, és beszédes adalék a korabeli magyar–lengyel interetnikus kapcsolatok vallási és néphitbeli vonatkozásaihoz is (fordítását lásd: Madas Edit–Klaniczay Gábor szerk.: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II*. Bp., 2001, 179–180. p.; Magyar Zoltán: *Árpád-házi Szent Kinga. Történelem, kultusz, kultúrtörténet*. Bp., 2022, 112–114. p.). E csodatörténetben említett Gertrúd nevű asszony (továbbá Mihály nevű férje és a hirtelen gyógyulásról tanúskodó Lőrinc és István nevű szomszédok) egy bizonyos *Crive* (a legenda lengyel szövegében: *Krywe*) nevű Sáros megyei településről zarándokoltak el hálából Kinga sírjához, a kétnapi járóföldre lévő Ószandecre. Bizonyosan Sáros megyei település szerepel a 14. század eleji forrásműben, arra azonban a további kutatások adhatnak választ, hogy ez esetben a Tarca völgyében fekvő, Héthárshoz közeli Krivényról van-e szó, vagy a Bártfától nyugatra, a Tapoly egyik déli mellékvölgyében fekvő Krivéről (Sárosgörbényről). Nagy valószínűséggel az előbbiről, hiszen az úrnő neve feltehetőleg az illető német etnikumára utal, amellyel egybevág az, hogy Krivány (*Kriva*) 1270 óta a szepesi szász származású Rikalf, majd fiainak birtoka volt, és a 14. század elején már népes településnek számított.

Az etnikai kérdéseknél maradva: Sáros etnogenezise kapcsán kulcsfontosságú az ottani magyar etnikum jelenlétének kérdéskörre. Ezt Nógrády Árpád is többször érinti bevezető tanulmányában, a téma részletes taglalását és elemzését azonban már csak azért hiányolom, mert ugyanazt – térképre is vetítve – korábban Fekete Nagy Antal már megtette a Szepesség területi és társadalmi kialakulásáról szóló fontos művében (lásd: „gömörőrök”). Alkalmasint egy ilyen, a vármegye etnikai viszonyait is érzékeltető térkép is hasznos melléklete és segédanyaga lehetett volna a tárgyalt kézikönyvnek. Mint arra Nógrády is kitér tanulmányában, a terület stratégiai pontjainak megszállása már a korai Árpádok idején megtörténhetett, és már csak biztonsági okokból is alapvetően magyar határőrökkel és – a szlávok által polovecnek (kunnak) nevezett – kabar katonai segédnépekkel.

A nagyobb számban a Tarca és a Szekcső völgyében megtelepedett magyarság korabeli létszáma és pontos településhálózata továbbra is számos kérdőjellel terhelt, holott egyértelműen ők – a határőr és az erdő-óvó telepek népe – tekinthetők a vidék törzsökös népességének, és a birtokos nemesség döntő része

is – mint arra a szerző is utal – társadalmi tekintetben közülük került ki, továbbá az erdőispánság területén számos birtokot szerzett Aba nemzetség egyes ágaihoz tartozó családokból (valamint azok udvartartásából, szolgálónépeiből). A határőrök nemessé válásának arányairól azonban szintén viszonylag kevés információval szolgál e kötet, pedig valószínűleg a tatárjárást követően ez az ő esetükben is gyakori lehetett. És az is alapvető – és a tárgyalt könyv által nem érintett – kérdés, hogy a tatárjárás során a gyepűsánctól délre fekvő határőrtelepek lakossága ott helyben vagy Muhinál milyen mérvű véveszteséget szenvedett. Mint arra a már többször említett Fekete Nagy Antal is utal, a szomszédos Szepességben a korábban ott is meghatározó magyarság etnikai expanziója ekkor tört meg („a németek a Menedékkőre futottak, a lándzsásnemesek pedig a tatárok kardjai alatt vérzettek el").

Sáros Árpád-kori topográfiája és toponímiája mindenesetre számos támpontot nyújt a korabeli etnikai viszonyok pontosabb felderítéséhez. Néhány ilyen, korai magyar jelenlétre utaló sárosi helynévre (településnévre és határnévre) Nógrády Árpád is felhívja a figyelmet, köztük olyan költői megnevezésekre is, mint *Úrkuta*, *Szépfa*, *Szerecsennépe teteje*, vagy – tehetjük hozzá – az 1245. évi határjárást megörökítő oklevélben Bártfa helyén feltűnő *Széphelyüd*. Sáros vármegye a magyar feudális állam virágzó századaiban egyike volt az ország legfejlettebb és leggazdagabb vidékeinek, noha egyes céhes iparágak hanyatlásával a szabad királyi városok a 17. századra túljutottak fénykorukon. A részben kisnemesi eredetű és alapvetően földművelésből élő sárosi magyarság sorait a Buda elestét követő menekültek is gyarapították, ami közvetett bizonyíték arra, hogy az etnikai visszaszorulás számottevő mértékben csak a török háborúkat követően következett be. Kniezsa István (és Kniezsa nyomán Kocsis Károly, Paládi-Kovács Attila) a 16. századi oklevelekben előforduló családnevek névelemzési adatai alapján a Branyiszkó- és Csergő-hegységtől délkeletre, továbbá a Tapoly völgyében javarészt összefüggő magyar településláncolatot mutatott ki. Hasonlóképpen a mainál jelentősen északabbra nyúlt a szomszédos Zemplénben is a magyar–szlovák/ruszin nyelvhatár, amely a 16. században még Varannó–Homonna magasságában volt, azonban a 18. század közepére visszahúzódott Gálszécs és Tőketerebes környékére.

Sárosban a szlovák nyelvi expanzió és a magyar etnikum látványos visszaszorulása szintén a 18. század első felében erősödött fel, illetve következett be. A magyar Sáros megye „kiürülésében" – akárcsak a Felföld délnyugati részein – a török uralom alól felszabadult alföldi részekre történő népességáramlásnak volt elsődleges szerepe, amelyben a magyar népelemek környezetükhöz képest nagyobb arányban vettek részt. Bél Mátyás a *Notitia* adatgyűjtése idején (1710-es évek) Sáros vármegyében még továbbra is jelentős magyar népességről számolt be (a Tarca völgyében Somos és Radács, valamint Nagysáros és Pécsújfalu környékén, a Szekcső völgyében Kapitól Magyarraszlavicáig és Oszikóig nyúlóan, míg a Tapoly völgyében Girált környékén), a század utolsó harmadára azonban a *Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum…* (1773) már mindössze egyetlen magyar települést talált Sáros megyében (a Kassához közeli Hernádtihanyt). E folyamat tehát a 18. században (1715–1773 között) alig kétgenerációnyi idő alatt zajlott le, ami természetes asszimilációval csak úgy magyarázható, ha feltételezzük a sárosi magyarság nagyarányú migrációját, és azzal közel egy időben a szlávok (szlovákok, lengyelek, ruszinok) jelentős déli irányú vándorlását. A népességfogyásban valószínűleg szerepet játszottak a 17–18. század fordulójának függetlenségei harcaival összefüggő háborús események, melyek e Rákócziak uralta vidéket kivált érzékenyen érintették. Kivált pedig a Rákóczi-szabadságharc vége felé kitört járványok (a pestis pl. Eperjes lakosságát ekkor mintegy negyedére apasztotta). Bél Mátyás jegyzi fel, hogy a Kassa vidéki magyarság éppen e kuruclabanc harcok következtében tűnt el e területről, ami kulcsmozzanatnak tűnik a maradék

sárosi magyarság nyelvi beolvadását illetően, hiszen ezáltal megszakadt a sárosi és az abaúji nyelvterület közötti etnikai folyosó.

Nógrády Árpád véleménye akceptálható azt illetően, hogy Anonymus *Gesta Hungarorum* című művének e régióra vonatkozó adatát a gesztaíró szándékának megfelelően a 10–11. tájtörténet kapcsán veszi figyelembe. Mégis úgy vélem, hogy ez esetben a hipotetikus történelmi visszavetítés nem eléggé konzekvens, hiszen a medievisztika jelen tudása szerint egyértelmű, hogy e kora középkori írásműben az 1200 körüli birtokviszonyok és a Kárpát-medence III. Béla-kori tájföldrajza van megjelenítve. És ami sárosi vonatkozás feltűnik Anonymus művében (a határvárként említett Sóvár a 17. fejezetben), arról már csak azért is lehetett viszonylag pontos képe (III.) Béla király jegyzőjének, mert a filológiai kutatások szerint valószínűsíthetően ő maga is valahonnan az északkeleti országrészből származott.

Csak közvetve tartozik e recenzió tárgyához, ám véleményem szerint a vármegye korai történetéhez hasznosítható adalékokat szolgáltat a folklór is. Jelesül azok a nemzetségi eredethagyományok, címermondák és történetimonda-töredékek, melyek éppen a magyarok által valaha megült helyekről lettek feljegyezve viszonylag nagy számban a 19. század első felétől. Ezek az adatok természetesen szintén részét képezik a magyar népi emlékezet közelmúltban publikált nagyszabású kézikönyvének (Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI*. Bp., 2018). Mint arra a kurrens folklorisztikai kutatások is rámutattak, egyes szájhagyományozott kulturális elemek lokális (és lokalizált!) ismeretanyagként akár több évszázadon keresztül is integráns részei maradhattak egy-egy hagyományőrző közösség emlékezetének, és ez különösen érvényes a kisnemesi falvakra, illetve az egyes nemzetségi tradíciókra (lásd még a néprajzkutatás által alaposan feltárt Tornai-karsztvidék vagy Gömör példáját). Márpedig a sárosi nemesi társadalom a jelzett folklórgyűjtések idején még népes és kiterjedt volt, és számos esetben genealógiailag is kontinuus a 13–14. század óta helyben birtokos nemességgel.

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának új sorozata olyan, már régóta várt fejleménye a magyar történettudománynak, amelynek folytatása és mielőbbi befejezése már csak a tudós történészelőd emléke előtti tiszteletadásként is erkölcsi kötelessége e diszciplína jelen művelőinek. Elkerülhetetlen és immár elodázhatatlan feladat, amelynek első gyümölcse – hosszas előkészület után – Nógrády Árpád áldozatos és professzionális munkája révén érett be. Sáros vármegye azonban még mindig csak a sorozat első kötete, olyan emblematikus vármegyék (és tájegységek) feldolgozása és közreadása előtt nyitva teret, mint a sorban következő Somogy, Szerém, valamint Vas, Zala, Zemplén, vagy éppen a Sárossal is érintkező Szepes és Torna. Mindez remélhetőleg már nem további évtizedek feladata. S ha a folytatás is olyan igényes marad, mint e Sáros vármegyéről szóló kiadvány, revideálhatóvá válik ama két évtizeddel ezelőtti Györffy-nekrológ megállapítása, mely szerint méltatlan utódokra maradt a nagy mű folytatása.

Magyar Zoltán

Kedves Gyula–Pelyach István (szerk.): Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Csány László. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2021, 298 p. /Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 6./

Az Országgyűlési Múzeum hagyományteremtő szándékkal útnak indított, az első népképviseleti országgyűlés jelentősebb mártírjainak tiszteletére rendezett konferenciasorozata 2021-ben a végéhez ért, ekképp az elhangzott előadásokból szerkesztett tanulmánykötetek záró darabját is most tarthatja kezében az olvasó. Az egykori zalai politikust a kiadvány előszava a korszak nagy formátumú alakjai között helyezi el: a szerkesztők értékítélete szerint ugyanis Batthyány Lajos után Csány volt az országgyűlési mártírok legjelen-

tősebbje. Ennek ellenére személye körül nem alakult ki jelentősebb kultusz, emlékét leginkább csak szűkebb pátriájában őrizték, de az utóbbi évtizedekben fellendült életművének tudományos igényű feltárása. Ehhez a tendenciához kapcsolódik a szóban forgó kötet is, amely a pálya néhány fontos állomását mutatja be, a sorozatban korábban megjelent munkákhoz hasonlóan gazdag forrásbázisra támaszkodva.

Molnár András a reformkori kormányzati „terror" egyik izgalmas epizódját vizsgálja, s rámutat arra, hogy amikor a kormányzat felségsértési pert kezdeményezett Csány László ellen, a Zala vármegyei politikai elit pártállástól függetlenül összezárt mögötte, azaz sikerült kivívnia a helyi vezető réteg tiszteletét és megbecsülését. Csány rövidesen országosan is ismertté vált, egyúttal viszont fokozatosan eltávolodott a rendi-sérelmi politizálástól, és a Kossuth Lajos-féle irányzathoz kezdett közeledni.

Kemény Krisztián egy kettétört barátság tükrében mutatja be Csány személyiségét. A zalai politikus sok más kortársához hasonlóan huszártisztként indult, s katonai szolgálata idején ismerkedett meg Franz Ottingerrel. Az ismeretségből barátság lett, ám a politika közbeszólt: 1848 augusztusára világossá vált, hogy míg Csány igyekezett a magyar érdekeket képviselni, addig Ottinger inkább birodalmi keretekben gondolkodott, így a két férfi útjai végérvényesen elváltak.

Pelyach István az 1848 kora nyarától királyi biztosként működő Csány László tevékenységét ismerteti. A politikus szembeszállt a forradalom kilengéseivel (például a zsidóellenes pogromokkal és a földfoglaló mozgalmakkal), segített a rend és a nyugalom fenntartásában. Fontos szerep jutott neki a nemzetőrség megszervezése és ellátása terén is, így neki is köszönhetően a magyar seregek sikeresen szembe tudtak szállni a horvát támadókkal.

Hermann Róbert tanulmánya szintén egy meglehetősen ellentmondásos viszonyt mutat be. Csány mint kormánybiztos 1848 őszén ismerte meg ifj. Pázmándy Dénest, a képviselőház elnökét, s kezdetben sikeresen együttműködtek. A Bécs felé menekülő horvát sereg üldözésének kérdésében azonban összekülönböztek, mivel Pázmándy megtiltotta a honvédsereg számára a határ átlépését. A két férfi viszonya olyannyira elmérgesedett, hogy 1849 tavaszán Csány egyenesen hazaárulással vádolta meg politikustársát.

Kedves Gyula arról értekezik, hogyan állt helyt Csány két katonai válsághelyzetben, hogyan vette hasznát a katonai ismereteinek. 1849 elején hajlandó volt feladni Pest-Budát, noha a politikai vezetés mindenáron a katonai konfliktus felvállalását kívánta, majd Csánynak Kolozsvár környékén volt lehetősége arra, hogy bebizonyítsa katonai tehetségét, és sikerült visszaszorítania az ellenséget. A szerző értékelése szerint Csány Lászlónak az volt az egyik legnagyobb érdeme, hogy politikusként is megőrizte a katonai szellemet, így több alkalommal is helyes döntést tudott hozni.

Németh György írása Csányt mint a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi miniszterét mutatja be. A politikusnak nehéz dolga volt, hiszen szinte a semmiből kellett újjászerveznie a hivatalt, ugyanakkor ambiciózus tervekkel állt elő (például vasútfejlesztési ötletei voltak, s felmerült a Pest környéki csatornák létrehozásának gondolata is), de ezekből a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt semmi sem valósulhatott meg. Gyakorlati téren azonban Csány jelentős szerepet játszott miniszterként, ugyanis közreműködött abban, hogy a kormány a szabadságharc végnapjaiban a hatalmat Görgei Artúrra ruházza át.

Béres Katalin a Csány-kultusz történetéről értekezik tanulmányában. A politikus országosan sosem vált igazán ismertté, elsősorban Zala megyében őrizték az emlékét. Kisebb visszaesésektől eltekintve minden rendszerben megemlékeztek róla, ugyanakkor nehezen született meg például a Zalaegerszegen az ő emlékére felállított szobor, s az életműve tudományos igényű vizsgálatának kezdetei is csupán a rendszerváltozás időszakára nyúlnak vissza.

A tanulmánykötetből egy olyan személyiség képe rajzolódik ki, aki a hazája és a nemzete érdekében kész volt a végsőkig is elmenni, s aki híven kitartott az elvei mellett. Csány László számos területen állt helyt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában, s bár az egészsége fokozatosan hanyatlott, mindvégig fáradhatatlanul munkálkodott. Nagyságát jól jelzi az a tény is, hogy vállalta a mártíromságot, jóllehet már korábban is tudta, hogy a másfél év alatt kifejtett tevékenységéért megtorlásra (azaz halálbüntetésre) számíthat a győztesek részéről. Személye és munkássága éppen ezért méltó arra, hogy az utókor megőrizze az emlékezetében, s arra is, hogy a tudományos kutatás is figyelmet fordítson rá.

Bodnár Krisztián

Szerzői kollektíva: Nemzeti kisebbségek – Ismerkedjünk meg. Bratislava, Štátny pedagogický ústav, 2020, 132 p. https://www.statpedu.sk/files/sk/vyskum/publikacna-cinnost/ucebne-texty/publikacia-narodnostne-mensiny-zoznamme-sa_preklad_do_madarskeho_jazyka.pdf

Hasznosnak tűnő kiadványt jegyez az Állami Pedagógiai Intézet, egy színes (négyszínnyomású és színesen illusztrált) tájékoztatót a szlovákiai nemzeti kisebbségekről. Nyomtatásban nem jelent meg, az intézet honlapján is nehezen található, a Výskum (kutatás) menüpont alatt, a Publikačná činnosť (kiadói tevékenység) almenüben, de ott nem a Publikácie (kiadványok), hanem az Učebné texty (oktatási szövegek) alatt keresendő; itt azonban már nem lehet eltévedni, mert ez a könyvtár csak négy publikációt tartalmaz, egy kétnyelvű (szlovák–roma) mesekönyvet, egy Oktatási szövegek című, roma–szlovák nyelvű alsó tagozatos dokumentumot, egy hozzá tartozó roma–szlovák szótárt – s végül itt tölthető le s olvasható a szóban forgó kiadvány is. Mégpedig két nyelven, a magyaron kívül szlovákul is (*Kolektív autorov: Národnostné menšiny – Zoznámme sa*), két külön dokumentumként, a szlovák az eredeti, mert a magyar ezzel a megjegyzéssel kezdődik: „A kiadvány magyar nyelvre való fordítása."

Összeállítója nincs, szerkesztője se, „lektora" hét, „bírálták" hatan, fordította Hrbácsek Noszek Magdaléna, nyelvi korrektúra: Paedr. Lívia Tímárová. És egy figyelmeztetés: „A publikáció bármely részének sokszorosítását akár szlovák, akár más nyelven a törvény tiltja" – amiből nem egyértelmű, pontosan miért tiltja a törvény, hogy sokszorosítsanak valamit, ami a világhálón nehezen ugyan, de szabadon elérhető (mondjuk, szlovákul magyar publikációt meglehetősen nehéz is volna sokszorosítani). Meglehetősen szokatlannak látom azt is, hogy egy állami intézmény tizenhárom lektorral és bírálóval miért találja fontosnak közölni ugyanitt (az 1. oldalon), hogy „A könyv a szerzők nézeteit tartalmazza, melyeket az egyes fejezetekben prezentálnak. Az Állami Pedagógiai Intézet nem felel a szerzők véleményéért." Csak a szóban forgó magyar nyelvű kiadványnak a szlovákiai magyarokat taglaló részét néztem át, pontosabban átnéztem mindet, de csak ehhez tudok hozzászólni: az Anita Radi által jegyzett szakasz (41–50. p.), ha valóban a szerző véleményét fejezi ki, nem pedig az intézet megszabta feltételeket, kereteket, igényt és igényességet, akkor vállalható, ugye furcsa is volna, ha valakinek olyan véleménye volna, amiért ő nem felel.

A publikáció az előszón és Ján Botík bevezetőjén kívül 13 szlovákiai őshonos kisebbséget mutat be, nevük ábécérendjében, vagyis: bolgár nemzeti kisebbség, cseh és morva, horvát, magyar, német, lengyel, orosz, ruszín (így!), roma, szerb, ukrán, végül zsidó nemzeti kisebbség. Nem egyértelmű, miért veszi a kiadvány egy kalap alá a cseheket a morvákkal; fellapozva a Kisebbségi Kulturális Alap honlapját, megállapítható, hogy a Kultminor fennállása óta eltelt hat év alatt a morva kulturális pályázatok száma csekély, a cseheké ellenben 392 (ebből nem támogatott: 76) volt, amiből az feltételezhető, hogy a cseh kisebbség kulturálisan sokkal aktívabb Szlovákiában, mint a közvetlen szomszéd morva: csak

a nem támogatott pályázataik száma pontosan annyi, mint az összes morva pályázaté. Egyébként a 2021-es népszámlálás szerint a lakosság 8,4%-a volt magyar, 2,9%-a roma, 1,2% ruszin, a többi nem érte el az 1%-ot sem (a ruszinok most először megelőzték a 0,8%-nyi csehet), pontosabban: az ukránok s a németek az összlakosság 0,2-0,2%-a, a lengyeleké s az oroszoké egyaránt 0,1, létszámban utánuk következnek a morvák, ők nemzetiségük szerint 2049-en voltak, anyanyelvükre vonatkozóan nincs adat; innen nézve érthető, hogy e kiadvány együtt tárgyalja őket; talán nehéz lett volna a szlovák alapszöveget morvára fordítani. (A cseh népszámlálási adatok szerint a Cseh Köztársaságban 2021-ben 16 500 morva anyanyelvű élt, ez ott 0,2%-ot jelent, „külföldi, leggyakrabban szlováknak megadott anyanyelvű" 150 000, ami 1,5%-nak felel meg, „a második, leggyakrabban megadott külföldi nyelv" az ukrán volt, 90 000, „roma nyelvűnek 4000 lakos vallotta magát". Nem könnyű ebben kiigazodni.)* Hogy miért csak magyar változata készült el a *Národnostné menšiny – Zoznámme sa* c. kiadványnak, arra sem az eredeti, sem a magyar nem ad magyarázatot (a romák talán nem értenék meg az anyanyelvükön, a ruszinoké nincs kodifikálva – csak találgatni lehet).

A *Nemzeti kisebbségek – Ismerkedjünk meg valójában* úgyis csak a legszükségesebbeket közli a szlovákiai nemzeti kisebbségekről, az ábécérenden kívül az igazságos matematikát érvényesítve (a KKA más számarányt vesz alapul: a teljes keret, a mintegy évi nyolcmillió euró 53%-a osztható szét magyar kulturális célokra, 22,4% jut a romáknak, 6,4% a ruszinoknak, 3,7% a cseheknek, 2% az ukránoknak stb.), vagyis a 13 autochton nemzetiségnek 12 fejezetben arányosan 10-10 oldal jut, a szerény terjedelem (az első és az utolsó oldal üres, a szakirodalom két oldalra széthúzva) a széles margóval (a margón képek, magyarázó képaláírások) valójában a kisebbségeknek 6-6 oldalt szentel, így elmondható, hogy dióhéjban minden fontosat közölni látszik róluk.

Sajnos, a magyar fordítás olvasását és megértését jócskán megnehezíti, hogy a helységneveket kétnyelvűen közli: „A tömbmagyarság Rimaszombatban/Rimavská Sobota, Dunaszerdahelyen/Dunajská Streda és Komáromban/Komárno él."; egységesen mindenütt, a *Szerb nemzeti kisebbség* fejezetében például így: „A. Čarnojevićcsel Komárom/Komárno, Nagyszombat/Trnava, Modor/Modra, Kárpáthalas/Vištuk és Csallóköz/Žitný Ostrov területét célozták meg."; ez a nyelvi kavalkád helyenként groteszk dimenzióba tágul, például a *Zsidó nemzeti kisebbség* bevezetőjében: „Pozsonyban/Bratislava és Komáromban/Komárno hozták létre az első zsidó hitközségeket, amelyek a 11. század végén lassan kinőtték magukat, mert ebben az időben nagyon sok zsidó érkezett Csehországból és Morvaországból, ahonnan II. Vratyiszlav kegyetlenül üldözte őket." Nyelvi szempontból megjegyezhető még, hogy sok a nem standard írott magyar szó- és kifejezésváltozat, így a magyarokat taglaló fejezet első oldalán pl. „Dnyepper", „Szent Erzsébet dóm", „Trianoni szerződés" stb., ugyanitt a 3. sz. képhez tartozó szöveg így kezdődik: „Feszty Árpád körképe (1856–1914), aki Ógyallán született."

Radi Anita jó érzékkel válogatta össze, ami rólunk, magyarokról dióhéjban elmondható: hogy honnan s mikor érkeztünk a Kárpát-medencébe, egy részünk miként került oda, ami ma Szlovákia, hogy a 2. világháború után itt üldözött kisebbséggé vált stb. – minderre egyetlen szűk kis oldalacska jut, s ez így nagy bravúr. Persze lehetett volna ugyanilyen korlátolt területen cizelláltabban is megfogalmazni ugyanazt („A Magyar Királyság létezése alatt számos neves személyiség élt a Felvidéken. A híres magyar költő, Balassi Bálint Zólyom/Zvolen várában született"), hogy a kicsike információkból ne lehessen szabadon bármire következtetni. Továbbra sem világos, hogy ez a magyar kiadvány kiknek készült, abban talán lehet bízni, hogy nem a csak magyarul olva-

* Szlovákiában 1994 óta vallhatja magát az ember morva nemzetiségűnek.

sóknak, az mindenesetre nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy a szlovák eredeti a szlovák olvasóknak készült (meg talán a csak szlovákul értő többi őshonos kisebbségnek), én az intézet helyében nem fordíttattam volna le magyarra.

Vannak a kiadványban (egységesen, mindenütt) legendák, érdekességek, kultúra, népszokások és néphagyomány (ez utóbbiban a magyar kisebbségnél két oldalon: március 15., augusztus 20., „ádvent", karácsony, újév, húsvét, nagypéntek, húsvétvasárnap), belátható, ez vagymuk mi; a törzsszövegben a Szent Jobb, mellette a margón a gulyás. A kultúra tárgykörét (fejezetcím: *A jelen...*) mint másutt is, *Érdekesség* nyitja, mellette a margón Grendel Lajos, ez ugyanis a *Neves személyiségek arcképcsarno* (!).

Sorrendben a főszövegben egyébként ezek fértek el rövid magyarázatokkal: Duna Menti Tavasz, Gombaszögi Nyári Tábor, Tompa Mihály Vers- és Prózamondó Verseny, Csemadok („A CSEMADOK fő küldetése a szlovákiai magyarok kulturális fejlesztése."), a „Komáromi Selye János Egyetem mellett működő Fórum Kisebbségkutató Intézet", a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás, Ifjú Szivek, „Thália Színház Kassán és a Jókai Színház Komáromban", a Szőttes, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma. A margón: Ghymes, „Puli kutya", „Rubik - kocka", DAC.

Az ismeretlen szerzőségű *Előszó...* néhány sora kétszer is könyvnek nevezi a publikációt, amikor közli, mi célból született: „A Nemzeti kisebbségek – ismerkedjünk meg című könyv segédanyagként szolgál az általános iskolában oktatók számára. Szlovákia történelmének mélyebb megismerésére akar ösztönözni a nemzeti kisebbségek és kultúrák feltárásának, bemutatásának a szándékával. A társadalomban zajlódó jelenlegi helyzet nemzetiségi elveken történő jobb megértését is segítheti a könyv. A segédanyag nem a teljesség igényével nyúl a történelmi kérdések megvitatásához, és nem is kíván egy komplex képet adni."

Ján Botík etnológus-történész, professor emeritus *Multietnikus Szlovákia és kultruális sokszínűsége* c. (következetesen így: „kultruális") bevezetője tárgyilagos, de itt is lehetett volna árnyaltabban fogalmazni rólunk, itt élő magyarokról és a többi, ahogy a könyv leszögezi, „autochton" kisebbségről: „a mai Szlovákia területére érkező kisebbségek", mert ez így szerintem nem az, amit a szerző gondolt vagy gondolhatott, s egészen biztosan nem az, amit tudunk, ugye tényekkel lehetne amellett érvelni, hogy nem kisebbségként érkeztünk ide, de Radi Anita épp e könyvbe ezt is szépen belefoglalta a dióhéjunk legelején. (Az eredetiben minden tekintetben helyénvaló az idézett rész.)

A fentiek fényében nem biztos, hogy e publikáció az általános iskolában oktatóknak vagy más kevésbé fontos szerepet betöltők számára segédanyagként szóba jöhet, akár magyar, akár más kisebbségi, magyarul olvasót értsünk is alattuk.

A kiadvány szlovák eredetije a kisebbségi kormányhivatal oldaláról is letölthető, a pedagógiai intézetnek ezzel az ajánlásával: „Vynikajúce a ľahké čítanie pre mladšie, ako aj staršie ročníky." Nem fordítom le annak, aki nem tud szlovákul, utóvégre: ismerkedjünk meg valójában. E könyv esetére szűkítve: jobb, ha tudunk szlovákul is; itt konkrétan ugyanis a szlovák a jobb verzió.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Bodnár Krisztián (1984)
történész, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Csehy Zoltán (1973)
költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Dančo Jakab Veronika (1995)
doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Fedinec Csilla (1968)
történész, szerkesztő (Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország)

Gazdag Vilmos (1984)
nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Magyar Tanszéki Csoport, Beregszász, Ukrajna)

Kotics József (1960)
etnográfus, egyetemi docens (Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc, Magyarország)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Magyar Zoltán (1967)
néprajzkutató, tudományos főmunkatárs (ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Magyarország)

Maruszics Erik (1997)
doktorandusz (Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország)

Misad Katalin (1961)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Ötvös Anna (1974)
történész, kurátor (Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Márai Sándor Emlékkiállítás, Kassa, Szlovákia; Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, Miskolc, Magyarország)

Surová, Svetluša (1981)
szenior kutató (Gnarum, Pozsony, Szlovákia)

Szarka László (1953)
történész (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia; Rubicon Intézet, Budapest, Magyarország)